

حفظ و نگهداری کتب و اسناد

بی دقتی در چیدن کتابها در قفسه یعنی به گونه‌ای که کتاب قدری از لبه طبقه جلوتر قرار گیرد، در صورتی که لبه طبقه تیز باشد باعث وارد شدن خسارت به کتابها می‌شود. قرار دادن کتابها در طبقات به صورت در هم فشرده بطوری که برای بیرون آوردن يك کتاب فشار زیادی به قسمت بالائی عطف کتاب وارد شود می‌تواند منجر به کم شدن استحکام شیرازه کتاب قبل از مدت مقرر گردد.

با کمی فکر می‌توان انواع پوسیدگی‌ها را به حداقل رساند. مثلاً می‌توان با باز کردن کتابهای تازه صحافی شده و نوطوب اصول موجود و با دقت، قبل از استفاده برای اولین بار، از وارد شدن آسیب‌های بعدی جلوگیری کرده کتاب را از وسط باز نکنید بلکه به تدریج و بخش بخش، ابتدا از ابتدای کتاب و سپس از انتهای کتاب تا بتدریج به وسط کتاب برسید. اقدامات ساده دیگری نیز می‌توان انجام داد تا اطمینان حاصل گردد که مواد موجود در کتابخانه حتی الامکان عمر طولانی خواهند داشت.

دما و رطوبت

اصولاً کتابها و اسناد نیاز به درجه حرارت ثابتی بین ۱۵ تا ۱۸ درجه سانتی گراد و رطوبت نسبی بین ۵۰ تا ۶۰ درصد دارند تا بتوان اطمینان حاصل کرد که نه کاغذ و نه صحافی کتابها (بیشتر این مواد مقادیر زیادی آب در خود دارند) بیش از اندازه مرطوب شوند تا خطر فعال شدن هاگ قارچها و کپکها پیش آید و یا بالعکس آنقدر خشک شوند که بشکنند. عکسها حتی به دما و رطوبت کمتری نیاز دارند. روزنامه‌ها، کاغذهای دست‌ساز و اسناد نوشته شده روی ولوم بهتر است در مخازن جداگانه نگهداری شوند. بدبختانه در اغلب ساختمانها دستیابی به يك درجه حرارت یکنواخت به دلیل عدم وجود سیستم کنترل یا نداشتن کلید قطع و وصل زمانی و دیگر سیستم‌های تنظیم درجه حرارت ممکن نیست؛ و فقط بندرت سیستم‌های تهویه به هنگام افزایش ناگهانی رطوبت عمل کرده رطوبت را تنظیم می‌نمایند. اگر می‌خواهید درجه حرارت و رطوبت را کنترل کنید وسایل و ابزار گوناگونی وجود دارند که عبارتند از: میزان‌الحراره‌های ارزان قیمت و کارت‌های نشان دهنده میزان رطوبت (که قابل ابداع هستند) تا دما و رطوبت نگارهای گران قیمت که بطور مرتب دما و رطوبت را ثبت می‌کنند. و همچنین دستگاه کنترل کننده رطوبت و دما.

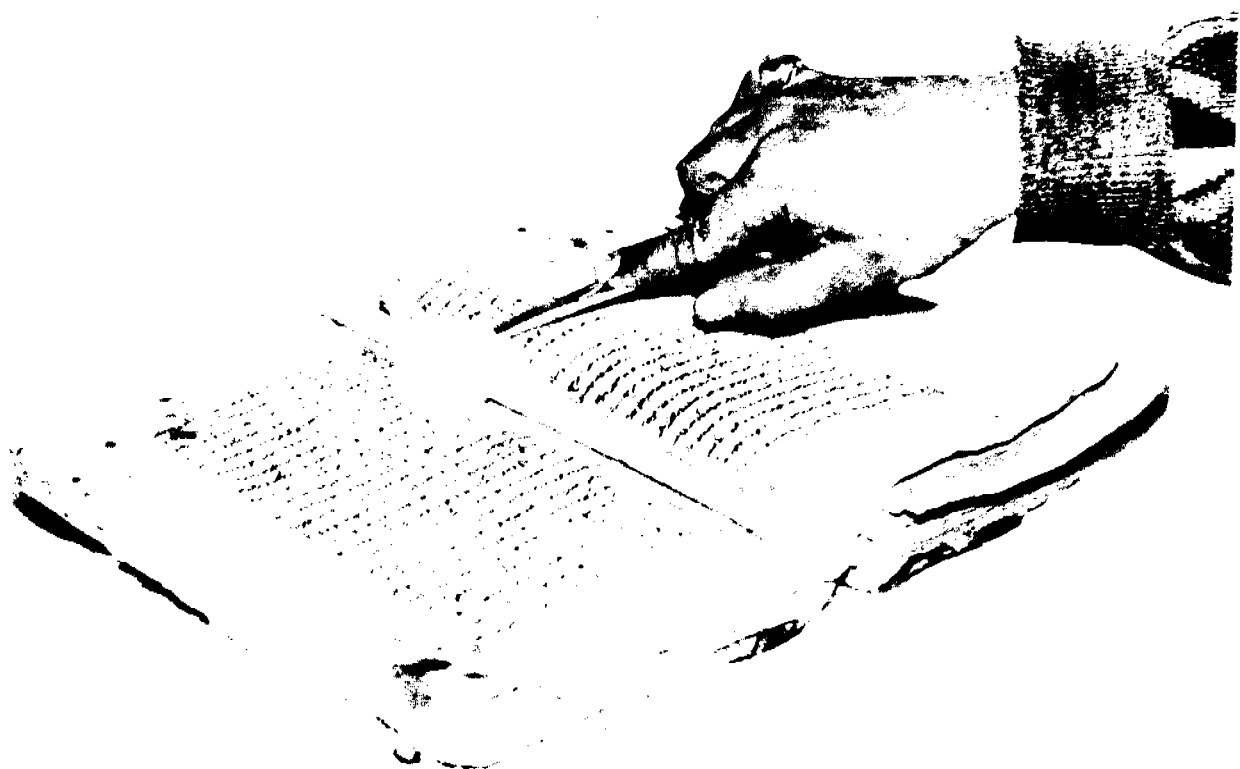
ساده‌تر بگوئیم، موضوعی که باید همه مردم بخاطر بسپارند اینست که کاغذ در معرض حرارت و رطوبت زیاد می‌پوسد؛ لذا مخزن باید حتی الامکان از دستگاههای گرم کننده، دیگ‌های بخار و لوله‌های آب گرم و هر محیطی که مستعد تراکم حرارت و رطوبت است بدور باشد. از ذخیره مستقیم مواد روی کف‌های بتنی خودداری شود. جریان هوا نیز بسیار اهمیت دارد؛ باز کردن مرتب

مهرداد نیکنام

يك کتاب حتی قبل از اینکه خواننده و یا کتابدار آن را لمس کند شروع به پوسیدن کرده است، چرا که به جهت ساخته شدن از مواد آلی، عناصری را که عاقبت باعث تخریب ساختمانش خواهند شد، در خود دارد. این فرایند می‌تواند بر اثر عوامل محیطی، حشرات و قارچ و کپک و شاید بالاتر از همه اینها بی دقتی و استفاده نادرست انسانها، تسریع شود.

پوسیدگی

پوسیدگی يك فرآیند پنهان است و معمولاً به آرامی و بصورت فعل و انفعالات شیمیائی خفیف اتفاق می‌افتد. و فقط زمانی متوجه آن می‌شویم که خسارات وارده قابل رویت گردد. صفحات کتابهای این قرن اگر از روی مسامحه در معرض تابش نور خورشید قرار گیرند، بدلیل کیفیت نامرغوب کاغذهایشان که امروزه در سراسر دنیا یوفور مورد استفاده قرار می‌گیرند، بسرعت شروع به پوسیدن می‌کنند. روزنامه‌ها اگر بطور مستقیم در مقابل تابش نور خورشید قرار گیرند بیشتر صدمه می‌بینند و رنگ آنها زرد و جسم‌شان شکننده می‌شود. عکسها و نگاتیوها نیز از تابش نور خورشید صدمه می‌بینند زیرا رنگها و بعضی رنگ دانه‌ها در مقابل نور بی‌رنگ می‌شوند؛ کتابی که تصادفاً در موقع خواندن بصورت نیمه باز و وارونه روی دسته میل و یا میز گذاشته شود نیز صدمه می‌بیند؛ حتی اگر به صفحات آن صدمه‌ای وارد نشود به عطف و شیرازه آن خسارت وارد خواهد شد. خطر بزرگتر از این هنگامی که با بی دقتی فتوکپی می‌گیریم پیش می‌آید؛ یعنی زمانی که برای تهیه تصویر واضح‌تر از حاشیه داخلی صفحات متن فشار بیش از حد به عطف کتاب وارد می‌آوریم.

کثافت‌هایی که به کتاب نجسیده‌اند، جلوگیری از انتشار مجدد آن‌ها است. نظافت کتاب‌ها آسان نیست زیرا خاک به آسانی می‌تواند به لابلای اوراق کتاب نفوذ کند و سبب صدمات بیشتر شود. سالم بودن یک کتاب نشان دهنده این مطلب است که چقدر درست آن را تمیز کرده‌اند. انتخاب یک جارو برقی مناسب با بررسی نرم در انتهای خرطومی آن می‌تواند برای پاک کردن کثافت‌های نجسیده به کتاب مناسب باشد. برای پاک کردن گرد و غبار می‌توان از دستمال گردگیری استفاده کرد ولی باید بخاطر داشته باشیم که باید مرتباً دستمالها را عوض کرد و از دستمالهای تمیز استفاده کرد. بهتر است گردگیری را از عطف کتاب و قسمتهای بالائی جلد و به طرف بالا شروع کنیم. بعضی از انواع برس‌های نرمی که به این منظور می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد عبارتند از: برس‌های نرم سلمانی، پر مخصوص گردگیری، برس‌هایی که ساعت‌سازها و جواهرسازها استفاده می‌کنند و نوعی قلم موی نقاشی که از موی سمور درست می‌شود.

قارچ، کپک و لک شدن

بعضی اوقات لکه‌های باقیمانده از قارچ و کپک و یا دیگر لکه‌ها، شکل ظاهری کتاب و کاغذ را خراب می‌کنند. از آنجائیکه هاگ‌های قارچ‌ها و کپک‌ها بر اثر رطوبت زیادی موجود در هوا، فعال می‌شوند لذا اگر کاغذ کاملاً خشک باشد می‌توان با برس اثرات باقیمانده از ابتلاء به قارچ و کپک در گذشته را پاک کرد. (اگر کاغذ هنوز مرطوب است، یا تازه به قارچ یا کپک مبتلا گشته، به

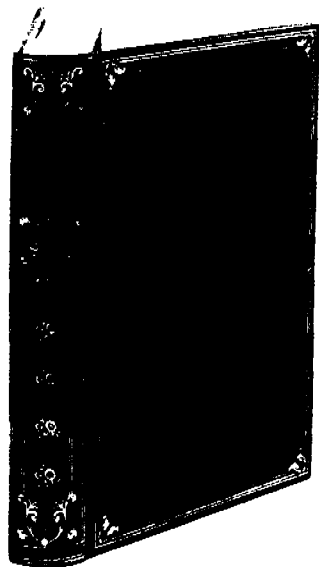
پنجره‌ها راهی آسان و مؤثر برای پیشگیری از سکون و رکود هوا است. اگر کتاب‌ها یا اسنادی که بطور مرتب مورد استفاده قرار نمی‌گیرند در محل‌هایی دور از نور مستقیم خورشید و یا حتی در تاریکی ذخیره شوند عمر احتمالی آن‌ها افزایش خواهد یافت. برای اطاق‌ها و مخازن پر از کتاب پرده و سایبان مانند صافی‌های اشعه ماوراء بنفش عمل می‌کنند. صافی‌های اشعه ماوراء بنفش صفحات نازکی هستند که در قسمت داخلی پنجره‌ها نصب می‌شوند. شیشه‌های قفسه‌های شیشه‌دار و قابهای مات روی لامپهای فلئورسنت نیز تا حدودی مانند صافی‌های اشعه ماوراء بنفش اند. استفاده از جعبه یا لفافی از کاغذ یا مقوای بدون اسید برای تک تک مواد کتابخانه می‌تواند بسیار مفید باشد. این پوشش‌ها کتب و اسناد را از تابش نور، گردوغبار و استفاده نادرست و جابجائی همراه با بی‌دقتی حفظ می‌کند. اگر سندی مرتباً مورد استفاده قرار می‌گیرد برای حفظ آن می‌توان از غلافی تهیه شده از صفحه نازکی از پلی‌استر شفاف استفاده کرد. استفاده از این نوع لفاف برای عکس و تمبر توصیه می‌شود.

نظافت و گردگیری

گردوغبار و کثافت در زمره دشمنان پنهان کتاب هستند. گردوغبار و کثافت علاوه بر داشتن نیروی سایندگی که به چشم نمی‌آید، در بردارنده بازممانده‌های مواد شیمیائی و هاگ کپک‌ها و قارچ‌ها نیز می‌باشند. گردگیری مرتب قفسه‌ها و کتابها دشمن را در زندان نگاه می‌دارد. یکی از راه‌های موفقیت آمیز پاک کردن

ورق زدن آرام کتاب برای اینکه از پاره شدن اوراق کتاب جلوگیری کنیم، با بخاطر سپردن این مطلب ناگفته که دستهای کثیف، فنجان‌های چای و قهوه و یا هر نوع غذا و آشامیدنی دیگر می‌توانند چه خساراتی به کتاب و کاغذ وارد آورند، می‌توان از وارد آمدن بسیاری صدمات به کتاب و کاغذ پیشگیری کرد. به هر حال چنانچه کتابی یا کاغذی آسیب دید کارهایی هستند که باید انجام داد و کارهایی که از انجام آن باید خودداری کرد تا از بروز خسارات بیشتر جلوگیری شود.

تجربه ثابت کرده است که نوار چسب‌ها، سوزن دوخت، سنجاق، گیره فلزی کاغذ و نوارهای لاستیکی، همچنین بیشتر چسب‌های معمول و رایج که به آسانی قابل تهیه هستند (بخاطر اسید موجود در آنها) همگی در دراز مدت خسارات و صدمات جدی به کتابها و اسناد وارد می‌کنند. استفاده از مواد جان‌نشین بستگی به ارزشی دارد که برای هر یک از اقلام مواد کتابخانه قائل هستید. صفحات پاره شده را می‌توان با نوار چسب‌های خاص تعمیر اسناد آرشیمی یا کاغذهای بسیار نازک ژاپنی و چسب نشاسته مرمت کرد. برای صدمات گسترده‌تر بهترین کار اینست که از مشاوره یک متخصص حفاظت و نگهداری و مرمت سود بجوئید. جعبه‌های خاص می‌توانند کتابهای صدمه دیده را حفظ کنند کتابهایی را که جلد‌های مقواتی آن‌ها صدمه دیده است با نوارهایی از الیاف طبیعی مثل کتان، بمنظور جلوگیری از صدمه بیشتر باید بست. کاغذهای نازک زوررقی و کاغذهای بدون اسید می‌توانند استحکام بخشنده‌های خوبی برای اوراق شکننده کتابها و یا اوراق اسناد تهیه شده از انواع مختلف کاغذهای با کیفیت‌های مختلف باشند. از آنجائی که اسید موجود در کاغذهای با کیفیت پایین می‌تواند منتقل و جایجا شود، لذا گذاشتن اوراق کاغذ بدون اسید بین هر دو برگ از این کاغذها می‌تواند در کوتاه مدت مثل محافظ عمل کند.

هیچ وجه نباید آن را با گرفتن در مقابل آتش و یا جریان باد گرم خشک کرد، بلکه باید آن‌ها را کاملاً از مواد سالم جدا کرد و در اطافی که هوای آن کاملاً تهویه می‌شود بصورت گسترده قرار داد تا خشک شوند). برس زدن و پاک کردن اثرات قدیمی قارچ و کپک باید در فضایی خارج از مخزن انجام پذیرد و در صورت امکان خیلی آرام. کتابها و اسناد آلوده زمانی باید به مخزن و محل اصلی خود بازگردانده شوند که فضای نگهداری کاملاً نظافت شده باشد. هر کوشش بیشتری برای زدودن لکه‌ها بدون مشاوره با متخصصین حرفه‌ای نباید انجام گیرد.

آتش و سیل

سیستم کشف آتش و اعلام خطر باید در کتابخانه نصب شود. باید بخاطر سپرد که در صورت بروز آتش‌سوزی، کتابها بیشتر در معرض صدمه آبی هستند که برای خاموش کردن آتش بکار می‌رود و یا بر اثر شکستن لوله‌ها جاری می‌شود، تا دود و شعله، بکار بردن مواد آتش خاموش کن غیر مایع این خطر را به حداقل کاهش می‌دهد. در مورد کتابهای دودزده برس زدن با دقت (همانگونه که در قسمت نظافت گفته شد) اغلب می‌تواند تا حد قابل استفاده‌ای مواد را به حالت اولیه برگرداند. در مورد مواد خیس شده شکیبایی بهترین کار است: کتابهای خیس را باید با پارچه پنبه‌ای نمدار و پیش از آنکه آنها را بتدریج باز کنیم، تمیز کرد و در محلی که جریان هوای خنک کافی در آنجا وجود دارد به آرامی و تدریجی خشک کنیم. نحوه انجام کار به این ترتیب است که کتابها را ایستاده و بگونه‌ای که صفحات کتاب بصورت بادبزنی باز شده باشد قرار می‌دهند تا در اثر جریان ملایم هوا بمرور زمان خشک شوند. کتابها را نباید برای خشک شدن روی لبه جلونی کتاب و یا روی عطف کتاب قرار داد. مادامی که کتاب خیس است هیچ کوششی برای جدا کردن اوراق بهم چسبیده، نباید انجام گیرد. البته در مورد کتاب‌هایی که دارای تصاویری روی کاغذهای خاص چاپ عکس و تصویر هستند، ارزش دارد کوشش شود مادامی که کتاب هنوز خیس است اوراق نازکی از جنس پلی‌تن لابلای اوراق کتاب قرار داده شود، زیرا وقتی کتاب خشک شد شانس کمی برای جدا کردن صفحات خاص چاپ عکس و تصویر که به هم چسبیده‌اند و یا چسبیده به اوراق معمولی کتاب وجود دارد. در مدتی که کتابها خشک می‌شوند باید هر روز برای کنترل علائم رشد قارچ و یا کپک بازبینی شوند. قفسه‌ها باید به‌طور پیش از بازگرداندن کتابها به قفسه کاملاً تمیز شوند.

خود یاری: «باید» ها و «نباید» ها

با استفاده درست از کتابها، با برداشتن کتاب از قفسه بدون اینکه قسمت بالای عطف کتاب را بگیریم و آن را بیرون بکشیم، با